The “Hafif usul” and the Composition Samples in Written Sources

Esra Karaol *

İstanbul Üniversitesi*

E-mail: esra.karaol@istanbul.edu.tr*

Copyright © 2015 Esra Karaol. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

This article focused on historical development of the “hafif usul”, used in Turkish modal music, in written sources. The aim of the study is to contribute the researches about “usul”s which are less analysed in comparison to “makam” and genre studies. The “usul”s named as “hafif” are examined in written sources, chronologically classified and its notation is schematized from past to present. In this way, the research tries to compare the rhythmic models to define “hafif usul” in different periods. Lastly, the study research is finalized by giving some examples that are composed in “hafif usul”.

Keywords: Written sources, the “hafif usul”, composition samples.

Yazılı Kaynaklarda Hafif Usulü ve Eser Örnekleri

ÖZET: Bu makale; Türk müziğinde kullanılan büyük usullerden hafif usulünün, yazılı kaynaklardaki tarihsel sürecine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı; Türk müziği makam ve tür çalışmalarına göre nispeten ikinci planda kaldığı gözlemlenen usullerle ilgili araştırmalara katkıda bulunmaktır. Arastirmada kullanılan karsilastirmali analiz yöntemiyle, yazılı kaynaklarda “hafif” adı geçen usullerin incelenmiş, kronolojik olarak sıralanmış ve tespit edildiği dönemlerden günümüze kadar olan vuruş gösterimleri şematize edilmistir. Boylelikle, hafif usulünün geçmişten günümüze hangi ritmik modellerle tanımlandığı bulgulanmistir. Son olarak, bu usulde bestelenmiş eserlerden örnekler verilmiş ve ulaşılan tespitler derlenerek çalışma sonlandırılmıştır. Genel sonuç, ulasilabilen yazili kaynaklardan, hangi yüzyilda ne kadar kaynaga ulasilabildigi ile, hafif adi gecen usullerin yüzyillara gore hangi kaynakta ne sekilde gosterildigi ve kacinci yüzyildan itibaren hangi formlarda eserlerin hafif usulu ile bestelendiginin ulasilabilen eser örnekleriyle verilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Yazılı kaynaklar, hafif usulü, eser örnekleri.

Giriş

Bu çalışmada, büyük usullerle ilgili araştırmaların kısıtlı olduğu varsayımından hareketle; hafif usulü tarihsel süreç içinde incelenerek, ulaşılabilen yazılı kaynaklarda hafif adı geçen usullerle ilgili bölümler taranmış, kronolojik bir çalışmayla usulün değişim ve gelişim süreci gözlenmiştir. Ulaşılan 34 kaynak taraması üzerinden yapılan gözlemler neticesinde adına ilk olarak sekizinci yüzyılda rastlanmış, sırasıyla 13, 15, 16, 17, 18, 19 ve 20. yüzyıl kaynaklarında görülerek günümüzdekilerle sonlandırılmıştır. Çalışma üç aşamada ele alınıp; öncelikle hafif usulünün kaynaklarda taranması, bu doğrultuda karşılaşılan hafif usulünde bestelenmiş eser örnekleri ve tüm bu derlemeler ışığında yapılan karşılaştırmalar üzerinden sonuca varılmıştır.

Yazılı Kaynaklarda Hafif Usulü

1- El Kındi'nin Musiki Risaleleri: (TURABİ, 1996, s. 78-81) Sekizinci yüzyıla ait kaynakta; musikinin ana esaslarından biri olan ritim ve ritim şekilleriyle karşılaşılmakta, bu zamanda kullanılan sekiz ritmik model¹ sayılıp bunların tarifleri verilmektedir. Sırasıyla bahsedilen ritimler arasında 4- Hafif sakil, 6- Hafif remel² ve 7- Hafif hafif olarak görülmektedir. Hafif hafif usulünden sadece Kındi'nin bahsettiği bilinmektedir. Kındi'nin tarif ettiği sekiz usul arasında hafif adı geçen üç usul şöyle tarif edilmektedir: 4- Hafif sakil: Aralarına bir nakra³ zamanı girmesi mümkün olmayan peş peşe iki nakra; aralarında bir nakra zamanı olan iki tane üçerli nakra grubu. 6- Hafif remel: Üç tane hareketli nakra, sonra usul başa döner. 7- Hafif hafif: Aralarına bir nakra zamanı girmeyen peş peşe iki nakra, her bir çift nakra arasında bir nakra zamanı. Hafif gibi neşeli ve hareketli ritimler için; günün sonu (nefsin sakin olduğu zaman) örneği verilmiştir. Risalelerde ritmik modellerin tanımı dışında herhangi bir işaretle şekillendirme yapılmamış, ancak bütün yorumların değerlendirilmesi sonucundan ortaya çıkan şekillendirme şekil 1'deki gibi olmuştur.

Şekil 1: El Kındi'de hafif adı geçen usuller

2- Safiyyüddin Abdülmü'min Urmevi'nin Kitabü'l Edvarı: (UYGUN, 1999, s. 117-123) 13. yüzyıla ait kaynakta; hafif adı geçen usullerin anlatımı aşağıdaki gibidir: III. Hafifu's sakil: Bu usulün zamanı Sakilu'l evvel'e eşittir. Ancak usulü vuran onlardan dördünü çıkarır. Onlar da ikinci, altıncı, onuncu ve on dördüncülerdir. Kalanları da şu misalle (şekil 2'de) görüldüğü gibi uygular.

Ten	Ten	Ten	Ten	Ten	Ten	Ten	Ten	Ten
o.	o.	o.	o.	o.	o.	o.	o.	o.
M	M	M	M	M	M	M	M	M

Şekil 2: Safiyyüddin'de hafifu's-sakil

Bunu söyleyenlerce, ikincinin her iki devri, birincinin bir devri yerine geçer. Üçüncüsünün her iki devri, ikincinin bir devri yerine geçer. Bunun için öncekine sakilu'l-evvel, ikincisine

¹ Sekiz ritmik modelin sayıldığı dokuzuncu yüzyılda görülmektedir.

² Remel: Araplara ait eski ritmik modellerdendir.

³ Nakra: Arapçada vurma, vuruş manalarına gelmektedir.

sakilu's-sani ve üçüncüsüne de hafifu's-sakil adı verilmiştir. Usulü vuran, vuruşların normalden fazla peş peşe gelmesi dolayısıyla süratlenir. Çünkü darpları vuran hafifu's-sakil-i vurana yetişmek için hızlanır. Eğer adet olduğu şekilde vuracak olursa, sakilu's-sani'yle vuranın usulü alışılmıştan daha çok ağırlaştırmasına ihtiyaç vardır. Fakat adedi dışında bir vuruşla hızlanırsa, hafifu's-sakil'i vurana darpta yetişmekte yetersiz kalır. Kimisi de buna 'muhammes' ismini verir. Onun devri şekil 3'teki gibidir.

Şekil 3: Hafifu's-sakil dairesi

VI. Hafifu'r-remel: On zamanlıdır. Onun dairesi (şekil 4'te) şöyledir:

Ten Tenen Ten Te nen
o . o . . o . o . .
M M M M

Şekil 4: Hafifu'r-remel

Asıl vuruş birinci ve dördüncü vuruştur. Onun devri (şekil 5'te) şudur:

Şekil 5: Hafifu'r-remel dairesi

3- **Kırşehir Risale-i Musiki** adlı 15. yüzyıla ait kaynakta; (SEZİKLİ, 2000, s. 27-73) hafif usulünü şu şekilde anlatır: Vuruş iki türlüdür; birine ağır, birine hafif denir. Hafif

vuruşlar dokuz çeşittir. 8- çar darb-ı hafif der ve dairelerle⁴ bunu anlatır. Ayrıca şu bilgileri de verir: Bazı üstatlardan gelen rivayetlere göre asıl darb yukarıda açıkladığımız gibi biri sakil, biri hafif olmak üzere ikidir. Kırşehir çalışmasının usul bölümünü Hızır Bin Abdullah'ın daireleri tam olarak verdiği mükemmellikte sunmamıştır. Anlatımda bahsettiği usullerin hepsini dairelerde göstermemiş veya dairelerde gösterdiklerini anlatımda vermemiştir. Dairede verdiği halde anlatımda olmayan hafif usuller şunlardır: 4- nısfu muhammesü'l-hafif, 5- darb-ı sakilül'l-hafif.

“Geldük dayire-i hafif on altı nakaratdır iki kez ki tenen tenen ten diye on altı harf tamam olur... Geldük çihar- darb ‘ki iki devirdür’ biri hafif ve biri remel-i kasir iki kere tenen tenen ten ve bir kerret ten ten ten tenen tenen diyesin tamam olur... Geldik bir dahi bir nice üstatlar rivayet eylediler ki asl-ı darb ikidür bir sakıldür ve bir hafifdür sakil ve hafif oldur ki beyan eyledik...”

4- **Hızır Bin Abdullah'ın Kütübü'l Edvar'**ında; (ÇELİK, 2001, s. 234-241) hafif adı çeşitli yerlerde aşağıdaki gibi geçmektedir:

“Der beyan-ı ‘Nameha-ı Darbha ve usulha’da; Bilgil kim darb kınkıdır darb iki denüzdür birisi sakıldür ve birisi hafıfdür... Andan girü darb-ı hafıfdür bu darb-ı hafifden daha dürlü darb hem çift darb dahi dirler peyda olur bilmek gerek... Geldük bu darbeyn şerhine kim iki darbdür birisi sakil ve birisi hafif bir devr-i sakilden ve bir devri-i hafifden ikisin bir yirde cem eylediler adın darbeyn kodılar geldük bir dahi kim cihar darb-ı hafifden ikisin bir yire cem’eylediler adını darbeyn kodılar... Geldük dayire-i hafif onaltı nakaratdur nice idicek muayyen olur iki kerret tenen tenen ten diye onaltı harf tamam olur... dayire-i hafif bir denizdür... dayire-i hafifün nısfı var rub’ı var... hafifün muhammesi kasirdür rub’ı hezec kasirdür... geldük bir rivayet dahi budur kim bir nice üstadlar asl darb ikidür dimişler birisini sakil ve birisini hafif takdir itdük...”

Hafif adı geçen daireler şekil 6'daki gibi gösterilmiştir.

Şekil 6: Hızır Bin Abdullah'ta hafif adı geçen daireler

5- **Ladikli Mehmed Çelebi, er-Risaletü'l Fethiyye'**sinde; (ORANSAY, 1990, s. 105-121) usul konusunu eskilerin ve yenilerin kullandıkları usuller olarak ikiye ayırır. Eskilerce kullanılan altı usulden 3- hafifü's sakil, 5- hafifü'r-remel'dir.

6- Gültekin Oransay, Belleten'de;⁵ 'Divan Küğünün Usulları' başlığı altında Türk küğünün 31 usulünü veya ölçü tartını sayarken beş numarada hafif veya *tempo giusto* 2/4'lük 16 birim olarak, 18 numaradaysa nim hafif veya *tempo giusto* 2/4'lük birim olarak açıklıyor. 'Ladikli Mehmed'e göre Makam ve Usul Dağarı' başlığı altında hafif adı çeşitli yerlerde şöyle geçiyor:

“Usul dağarında Ladikli Mehmed ilki eskilerin, ikincisi gününün dağarı olmak üzere iki dağar verir. Bunlardan ikincisini gözde olanlar (G), daha az kullanılanlar (A) ve en az kullanılanlar (E) olmak üzere üç türe ayırır. Eskilerin olarak nitelenen usuller Safiyyüddin’in (S) betimlediği altı Arap usulü ile bunlara sonradan eklenmiş hafif remel ve fahte’dir. Aşağıdaki çizelgede bu usuller dört

⁴ Daireler gösterilmemiştir.

⁵ 20. yüzyılda yazılmış bu kaynakta; Ladikli Mehmed, Oransay'ın kişisel yöntemiyle incelenmektedir.

türe göre ayrılarak sıra sayılanmış, 15. yüzyıl dağarının çapını daha iyi belirlemek için Sultan II. Mehmed'e armağanlı yazarı bilinmeyen Arapça kuramdakiler de çizelgeye alınmıştır... Ayraç içindeki sayılar usullerin birim süre sayısını verir. Kimi usul için kuramcılar iki veya üç değişik birim süre sayısı vermişlerdir."

Bu açıklamanın ardından verilen tabloda hafif adı geçen usuller şekil 7'deki gibi sıralanmıştır.

yzl.	usul adı	dağar
1d	Hafif-ü s-sakil (16/8/4)	S3
2f	Hafif remel (10)	S6
3c	Hezec hafif/hezec sagir/çenber usul (6)	S6b
3d	Hafif hezec (8)	
5	Hafif (16/32)	G2
17	Çar hafif (48)	A2
19c	Türki hafif (12)	E3

Şekil 7: Oransay'ın Ladikli'ye göre usul dağarı

"Ladikli Mehmed Çelebi'nin andığı usulleri yazarı bilinmeyen Arapça yazmadakilerle birlikte abecesel bulduruda sıralarken II. Mehmed'e sunulmuş yazmadaki yerleri M kısaltmasıyla gösterildi" açıklamasının ardından şekil 8'de verilen tabloda hafif adı geçen usuller şöyle sıralanmıştır:

Hafif (bk çar hafif) M2, S2, E5a
Hafif hezec M8
Hafif-ü s-sakil M3, S3
Hezec hafif 36b
Remel-i hafif M6, S5
Türki hafif E3

Şekil 8: II. Mehmed'e sunulmuş yazmada hafif adı geçen usuller

Son olarak; 'Usulların Sonlak Kısaltılı Kodlanması' başlığı altında usul kodları çizelgesi verilmiş ve hafif adı geçen usuller şekil 9'daki gibi tablolandırılmıştır.

ohf	hafif	(32/2, 32/4)
ahf	ağır hafif	(32/2)
nhf	nim hafif	(32/2)

Şekil 9: Oransay'ın Usul Kodları

7- **Maragalı Abdülkadir**'deki (BARDAKÇI, 1986, s. 85-86) 17 usulden hafif adı geçenler şekil 10'daki gibidir.

3. Hafif'us-sakıyl (16 zamanlı)

ten ten ten ten ten ten ten ten

7. Hafif'ur-remel (10 zamanlı)

ten te nen ten te nen

Şekil 10: Maragalı'da hafif adı geçen usuller

8- **Fethullah Şirvani'nin Mecelletun Fi'l-Musika** çalışmasında; (AKDOĞAN, 1996), s. 244-253) hafif adı geçen daireleri şu şekilde belirtmiştir: Üçüncüsü 'el-hafifu's-sakil' (ağır hafif) usulüdür. Bu usulün zamanı, aynen sakilu'l-evvel devrinin zamanına eşittir. Şu var ki, usulü vuran, bu usulün vuruşlarını dörde (dört vuruşa) düşürür. Bunlar da; ikinci, altıncı,

onuncu ve on dördüncü vuruşlardır. Geriye kalanları da ‘ten-ten-ten-tene-ten-tene-ten-tene’ şeklinde olduğu gibi getirir. Dairesi şekil 11’deki gibidir.

Şekil 11: Şirvani’de el-hafifu’s-sakil usulü

Altıncısı ‘el-hafifu’r-remel’ usulüdür. Bu on vuruşlu bir usuldür. Şekli şöyledir: ‘ten-tenen-ten-tenen’. Fasılların baş tarafları vurulmuş, geriye kalanlar bunların içine sokulmuştur. Dairesi şekil 12’deki gibidir.

Şekil 12: Şirvani’de el-hafifu’r-remel usulü

Bu dört vuruştan birincisi ve dördüncüsü asıl vuruştur. Hafifu’r-remel’in beş vuruşlu olduğu söylenebilir, iki devir kabul edilmez. Bazıları da ‘ten-tenenen’ şeklinde olduğu gibi onun altı vuruş olduğunu söylemiştir. Sekizincisi ‘el-hafifu’l-hezec’ usulüdür. ‘ten-ten-tenenen’ misalinde görüldüğü üzere sekiz vuruşludur. Fasılların başlangıcı vurulmuş ve diğerleri atılmıştır. Dairesi şekil 13’teki gibidir.

Şekil 13: Şirvani'de el-hafifu'l-hezec usulü

On ikincisi 'hafif' usulüdür. Bu usul, 'ten-ten-ten-tenen-tenen-tenen' misalinde olduğu üzere 16 vuruşludur.⁶ Dairesi şekil 14'teki gibidir.

Şekil 14: Şirvani'de hafif usulü

9- **Ruhi Kalender, 15. Yüzyılda Musiki Kuramı** doktora tezinde (KALENDER, 1982, s. 112/152); sebab-i hafife, hafif-i sakil (16 vuruş) ve hafif-i remel usullerinden bahsetmiş, '32 vuruştur' dediği hafif usulünün dairesini şekil 15'teki gibi göstermiştir.

⁶ Ancak 15 vuruş gösterilmektedir.

Şekil 15: Kalender'de hafif usulü

10- Seydi El-Matla: (ARISOY, 1988, s. 77-81) 16. yüzyıla ait kaynakta hafif adı çeşitli yerlerde aşağıdaki gibi geçmektedir:

“Der beyan-ı Aksam-ı Durub'da; Ve iy dilad Durubu dahi bilmek gereksin Can kulagiyla sözüm dinle kim bu fende Durub begayet müskil ve edak nesnedir zira her tabiata mülayim degildir ve bu darb münkasimdir kismeyne Birisi SAKIL ve birisi HAFIF dir. Mecmuu Durubun asli bu ikisidir... Darb-i Hafif-e tabi olanlar dahi Tokuz darbdır... 8-Çar Darb-i Hafif dür. Tenbih'de; Bu darbeyn dedüğümüz Darb-i Sakil Darb-i Hafif dir Devr-i Sakil ve Devr-i Hafif dir Kah Darb-i Sakil le Devr-i Hafif Kah Darb-i Hafif le Devr-i Sakil terkiib idüb cem iderler Adna Darbeyn dirler yahut Çar- Darb-i Sakil ya Çar- Darb-i Hafif dir bunlara dahi Darbeyn dirler Pes bunlarn ikisini cemedib bir yere tasnid itseler Kanki Darb da gerekse olsun hemen adna Darbeyn direr Velakin müntehas ve Bihter i Sakil ve Hafif dür. Der Beyan-i Hesab-i Nekarat'ta; ...Gerek kim dört kerre TeNeNenTen diye yigirmidört harf tamam olur ve Daire-i Hafif onalti nakarat dir yani on kerre Tenen Ten Nen Ten diye onalti harfde tamam olur... Geldik bir nevi dahi Daire-i Sakil bir bahirdir ve Daire-i Hafif bir bahirdir... Daire-i Hafif in dahi nisfi vardür rub u vardür Nisfi Muhammes-i Kasir dür Rub u Hezec-i Kasir dür... Ben dahi anlarin koydugu yadigari sana beyan kildim ve bazilarından bir rivayet dahi menkuldür ibü yerde ittiler kim asil ikidir Birisi Sakil Birisi Hafif dür...”

Hafif adı geçen daireler Şekil 16'daki gibidir:

Şekil 16: Seydi'de hafif adı geçen daireler

11- Ali Ufki'nin **Mecmua-i Saz ü Söz**'ünde; (CEVHER H. , 2003) Hafif usulü 32 zamanlıdır. Muammer Uludemir⁷ MSS⁸'deki hafif usulünün vuruşlarını şekil 17'deki gibi göstermiştir.

Hafif	8 4 (2+2+2+2 + 2+2+2+2)
-------	----------------------------

Şekil 17: MSS'deki Hafif Usulünün Vuruşları

12- Hafız Post'un **Güfte Mecmuası**: (DOĞRUSÖZ, 1993) 17. yüzyıla ait kaynakta Nişabur, Mahur, Saba, Hüseyini, Neva, Evç gibi çeşitli fasıllarda ve Failatün Mefailün Feilün vezninde ve Usuleş: Hafif şeklinde görülmektedir.

13- Kantemiroğlu **Kitabu İmi-l-Musiki ala vechi'l Hurufat**'ta; (TURA, 2001) Hafif usulü birim değer olarak ikilik mertebede 16 zamanlı olarak gösterilmiş olup, daire ve vuruşları belirtilmemiştir.

14- Nasır Abdülbaki Dede **Tedkik ü Tahkik**: (TURA, 1997, s. 42-47) 18. yüzyıla ait kaynakta üçüncü bölüm usullerin açıklanmasına ayrılmış, genel bir usul kavramından sonra usul vuruşları gösterilmiştir. Bunlar üç çeşittir: Birinci derecede Hafif (Hafif-i evvel), ikinci derecede Hafif (Hafif-i sani) ve Ağır (Sakil). Birinci derecede Hafif, birincisi hareketli, ikincisi durağan iki parçanın (hecenin) söylenme süresi kadardır. İkinci derece Hafif, birinci derece hafifin iki katı (yavaşı), Ağır'sa ikinci derece Hafif'in iki katı (yavaşı)dır. Dönemin çokça kullanılan 21 usulü arasında geçen hafif usulü şekil 18'deki gibi açıklanmıştır. Hafif: ikinci derece hafif'le 32 vuruştur. Şekli budur:

Düm	tek	tek	düm	tek	tek	düm	teke	düm	tek	tek
1	1	2	1	1	2	2	2	1	1	2
düm	teke	düm	düm	tek	teke	düm	tek	teke	düm	
2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	
tek	teke	teke								
2	1	1								

Şekil 18: Nasır Abdülbaki'de hafif

15- Haşim Bey **Mecmuası**'nda (1280); Hafif usulünü gösteren daireler şekil 19'daki gibi çevrilebilmiştir.

⁷ Uludemir'in Musiki Mecmuası'ndaki 'MSS'de Usuller' makalelerinden alıntılanmıştır.

⁸ Mecmua-i Saz ü Söz'ün kısaltması olarak kullanılmaktadır.

Şekil 19: Haşim Bey’de hafif usulünü gösteren daireler

16- Popescu-Judet, *Sources of 18th Century Music* kitabında; (JUDETZ & SIRLI, 2000, s. 45/123) hafif adı geçen usulleri şekil 20’deki gibi göstermiştir.

hafif [1]
düm tek tek, düm tek tek, düm te-ke düm tek tek,
düm te-ke düm düm tek, tek, te-ke düm tek, te-ke düm tek,
te-ke te-ke.

nim hafif
düm tek tek, düm tek tek, düm te-ke düm tek tek,
düm tek düm düm tek, tek, te-ke.

hafif [2]
düm tek tek, düm tek tek, düm, te-ke düm tek tek, düm te-ke
düm düm tek, te-ke düm tek, te-ke düm tek, te-ke te-ke.

Şekil 20: Popescu’da hafif adı geçen usuller

17- Kazım Uz’un **Musiki İstılahatı**: (UZ, 1964, s. 29) 19. yüzyıla ait kaynakta hafif adı geçen usuller şekil 21’deki gibi açıklanmıştır: Hafif: Bahr-i evvelden 32 darbı şu şekli haiz bulunan bir usul ismi olmakla beraber usullerin mensub bulundukları buhur-ı selaseden evvelkisine dahi denür.

Hafif Usulu
düm tek tek düm tek tek düm teka
1 1 2 1 1 2 2 2
düm tek tek düm teka düm düm tek
1 1 2 2 2 1 1 1
teke düm tek teke düm tahek teka teka
1 1 1 1 1 2 1 1

Şekil 21: Uz’da hafif usulü

Hafif-i evvel: Sürati en ziyade seri olan usullerin mensub bulundukları cümleye denür. Hafif-i sani: Hafif-i evvel bahrine mensub olan usul süratinin nisf [yarı] süratine müsavi [eşit] olan usullerin mensub bulundukları cümle veya sınıfa denür.

18- Ahmed Avni Konuk, **Hanende**:⁹ 20. yüzyıla ait kaynakta hafif usulünün geçtiği fasıllar bulunmaktadır. (ORANSAY, 1990, s. 116-117)

19- Tanburi Cemil Bey, **Rehber-i Musiki**’de (CEVHER M. H., 1993, s. 68) hafif usulü için; “Sekiz sofyan usulüne muadil imtidaddadır.” diyerek şekil 22’deki şemayı göstermiştir.

⁹ 1901’de yayınlanmaya başlanan söz dergisi.

Şekil 22: Cemil Bey'de hafif usulü

20- İstanbul Belediye Konservatuarı Türk Musikisi Bölümü Talebe Cemiyeti, Türk Musikisi Usulleri ve Makam Seyirleri'nde;¹¹ hafif usulü şöyle açıklanmıştır: HAFIF Usulü = (ikinci beste) a-) 32 zamanlıdır. b-) Muhtelif şekilde sekiz sofyan'dan yapılmıştır. c-) Üç mertebesi kullanılmıştır. 32/2 ve 32/4 Hafif, 32/8 Ağır Hafif. En çok ikinci ve üçüncü mertebeleri kullanılır. d-) Hafif usulüyle ölçülmüş bestelerde her mısra' bir usuldür. Vuruluşu (şekil 23):

Şekil 23: İ.B.K.T.M.B.T.C.T.M.U.M.'da hafif usulü

21- Rauf Yekta Bey, Türk Musikisi (YEKTA, 1986, s. 127-129) kitabında hafif usulünü; “Bazı Türk musikişinasları bu usulü 32/2’lik olarak yazmaktadırlar. Yazılacak beste fazla nağmeliyse usulü böyle yazanlar haklıdırlar.” diye anlatmakta ve Halim Ağa’nın Hicaz makamındaki Murabba’sını örnek vererek; “bu eser için biz usulü şu şekilde yazmayı tercih ettik” diye ekleyip şekil 24’teki gibi göstermiştir.

Şekil 24: Yekta'da hafif usulü

22- Suphi Ezgi, Nazari ve Ameli Türk Musikisi kitabının ikinci cildinde; (EZGİ, 1935 s. 131) ‘Hafif ve Nim Hafif Ölçüleri’ başlığı altında şöyle bir açıklama yapmıştır: “Hafif usulü muhtelif şekilde sekiz sofyandan mürekkep otuz iki zamanlı bir düzümdür; donanımda 32/8, 32/4, 32/2 yazılır; terekkeb ettiği [birleştiği] sofyanlar noktalı çizgilerle ayrılmalıdır; şekli şu notada (şekil 25’te) yazılmıştır:”

Şekil 25: Ezgi'de hafif usulü 1

¹⁰ 34,5 zaman!?

¹¹ Kaynak derleme olduğundan yazarı, basım yılı ve yılı belirtilmemiştir.

Beşinci ciltteyse; (EZGİ, 1953 s. 291-292) “Ali Sah bin-i Büke Mukaddimetül usul adlı kitabında kendisinin Muhammes-i vasat ve bizim düyek isimlerini vermiş olduğumuz usulün zamanlarının tarif edilmiş diye şu

(ten tenenen ten tenenen tenenen)

2 1 1 2 2 1 1 2 1 1 2

zamanlı ve Muhammes-i kebir isimli usulün zamanlarının iki kat yapılmasından şu

tenenen tenenen tenenen ten tenenen

1 1 2 1 1 2 1 1 2 2 1 1 2

tenenenenen tenenenenenenen

1 1 1 1 2 1 1 1 1 1 1 2

gösterimden ibaret otuz iki zamanlı Hafif devri hasıl olur demiştir” şeklinde bir açıklamayla şekil 26’daki nota örneği verilmiştir.

Şekil 26: Ezgi’de hafif usulü 2

“Sonradan bizim musikişinasların yaptıkları Hafif usulü aşağıdaki notada görüldüğü şekilde otuz iki zamanlıdır” şeklinde devam edilerek şekil 27’deki nota örneği verilmiştir.

Şekil 27: Ezgi’de hafif usulü 3

Bu usulün birçok edvar ve mecmuada olduğu gibi, aynen notada yazıldığı şekilde aslının da olduğu belirtilerek, yine birkaç mecmuada yazılmış olan şekli ve bünyesi yanlış ve bozuk bir özet olarak şekil 28’deki gibi verilmiştir.

Şekil 28: Ezgi’de hafif usulü 4

Son olarak; bu usulden üç şekilde dört sofyan alınarak nim hafif ölçüsü yapılmıştır.

23- Yılmaz Öztuna, Türk Musikisi Ansiklopedisi’nde; (ÖZTUNA, 1970, s. 244) Hafif adı geçen usuller şöyle anlatılmıştır: HAFİF (hı ile). Türk musikisinde bir büyük usul. 32 zamanlı ve 26 darblıdır. 32 zamanlı diğer usuller, 14 darblı Berefşan ve 22 darblı Muhammes’tir. Hafif usulü, Berefşan’dan daha fazla fakat Muhammes’ten biraz daha az kullanılmıştır. 32/2 Ağır Hafif mertebesi de çok görülür. 32/8 Yürük Hafif nadirdir. Usul, adından da anlaşılacağı gibi, Sakiyl’in karşılığı yani oynak ve akıcıdır. Nispeten yürük karakterdedir. Üç çeşitli şekilde dizilmiş sekiz tane Sofyan’dan yapılmıştır. Darblarının altısı uzun (2 zamanlı), 20’si kısa (1 zamanlı)’dır. Vuruluşu (Şekil 29’da) şöyledir:

Şekil 29: Öztuna’da hafif usulü

Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış Hafif-i Remel, Hafif-i Sakiyl (Ağır’ın Hafif’i) gibi büyük usullerle ölçülmüş hiçbir parçanın zamanımıza intikal etmediği belirtilmiş; Hafif-i Evvel ve Hafif-i Sani mertebeleriyle Hafif-i Türkî (Darb-ı Türkî) ve Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış bir başka büyük usul olan Hafifü’l-Hezec’in (Hezec’in Hafif’i) de adı geçmiştir.

24- Sadeddin Heper, Türk Musikisi’nde Usuller’de; (HEPER, 1978) Hafif usulünü “Bu usul: 32 zamanlı, 31 vuruşludur.” diye açıklamış; velveleli şeklini şekil 30’daki gibi göstermiştir.

Şekil 30: Heper'de (velveleli) hafif usulü

25- M. Ekrem Karadeniz, *Türk Musikisinin Nazariye ve Esasları* kitabında (KARADENİZ, 1980?, s. 57); Hafif ve Nim Hafif usulleri şu şekilde anlatılmıştır: Nim Hafif Usulü: Yürük şekilde 32/4, hafif şekilde 16/4 ölçüsünde yazılır. Yürük şekli daha çok kullanılır. Notada baş tarafa 4/4 yazılır ve her sekizinci ölçü çift çizgiyle kapatılır. Ayakla her dörtlüğe bir darp vurulur. Şekil 31'de yürük seklinin darp değerleri gösterilmiştir. Hafif şekli yazılacağı zaman bu değerlerin yarısı alınır.

Şekil 31: Karadeniz'de hafif usulü 1

Hafif usulü: Yürük şekilde 64/4, hafif şekilde 32/4 ölçüsünde yazılır. Daha çok birinci şekil kullanılmıştır. Notada baş tarafa 4/4 konur ve yürük şekilde her 16., hafif şekilde her sekizinci ölçü çift çizgiyle kapatılır. Her iki şekilde de her dörtlüğe ayakla bir darp vurulur. Şekil 32'de yürük şeklinin darpları ve değerleri gösterilmiştir; hafif şekil yazılacağı zaman bunların yarısı alınır.

¹² Son dört nota sekizlik olmalı.

(Yürük)

64
4

2 2 4 2 2 4

Düm tek tek düm tek tek

4 4 2 2 4 4

düm teka düm tek tek düm

4 2 2 2 2 2

teka düm düm tek teka düm

2 2 2 4 2 2

tek teka düm tahak teka teka

Şekil 32: Karadeniz’de hafif usulü 2

26- M. Hurşid Ungay, **Türk Musikisi’nde Usuller ve Kudüm** (UNGAY, 1981, s. 199-201) kitabında; Hafif usulünü şöyle anlatmıştır: Hafif usulü mevcut 32 zamanlı üç usulün içinde en çok kullanılandır. Baştan 16 zamanlıya kadar darblar aynı kalmak, ikinci 16 zamanlının darbları değişik olmak üzere ikinci bir şekil de vardır. Zaman ve vurgularıyları usul notasını ve velvelisini şekil 33a ve 33b’deki gibi göstermiştir:

32
4

düm1 düm1

tekl1 tekl2 tekl1 tekl2

düm2 tekl1 düm1

düm2 tekl1 düm1 düm1 te

kal1 tekl1 tekl1

kal1 tekl1

düm1 te düm1 tal te te

1 1 1

tekl1 ke hekl1 ke ke

Şekil 33a: Ungay'da hafif usulü¹³

Şekil 33b: Ungay'da hafif usulü velvelesi

27- Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki* kitabının (AKSOY, 1994, s. 227/233) birinci baskısının usuller tablosunda hafif usulünü (yahut *tempo guisto* 16 tane 2/4'lük diyerek) şekil 34'teki gibi tablolandırmıştır:

Düm	Tek,	Tek
Düm	Tek,	Tek
Te		Ke
Düm	Tek,	Tek
Düm	Te	Ke
Düm,	Düm	Tek
Te		Ke

Şekil 34: Aksoy'da Hafif usulü

28- Şeref Çakar, *Türk Musikisinde Usul* kitabında (ÇAKAR, 1996, s. 29/307-309) hafif usulünü 31 usulden 21. sıraya koymuş, darbeyn usullerinde 12. sırada üç adet 20/4'lük Fahte+bir adet 24/4'lük çenber+iki adet 28/4'lük devr-i kebir+bir adet 32/4'lük hafif+bir adet 16/4'lük çifte düyek+bir adet 20/4'lük fahte+ dört adet 24/4'lük çenber şeklinde göstermiştir. "Hafif Usulü otuz iki adet birim zamanlı ve otuz bir vuruşlu büyük ve birleşik usule denir" diyerek, ikinci mertebede vuruluşunu şekil 35'teki gibi çıkarmıştır:

¹³ Orijinalinde ayrı ayrı gösterilmiş olup; zaman ve vurgularında 1'er zamanlı olması gereken 4 te-ke, 2-2 yazılmıştır.

Şekil 35: Çakar'da hafif usulü (2. mertebesi 32/4)

Usulün basitleri sekiz adet dört birim zamanlı usul olarak düşünülür. Ayrıca birinci şeklin tamamen aynı olup, ta-hek vuruşu yerine tek2 olarak kullanılmış şekli vardır. Hafif usulünün birbirlerinden farklı üç şekli daha mevcuttur. Bu şekiller (şekil 36'da) şöyledir:

Şekil 36: Çakar'da Hafif usulü velvelesi (32/4)

Hafif-i muhammes ve berefşan usullerinde: çifte düyek usulü velvelesinin iki defa arka arkaya vurulması suretiyle ayrı bir velvele şekli daha vardır. Hafif usulünün ikinci mertebedeki ikinci şekli aşağıya (şekil 37) çıkarılmıştır:

Şekil 37: Çakar'da hafif usulünün 2. mertebedeki 2. şekli

29- Walter Feldman, *Music of the Ottoman Court* kitabında (FELDMAN, 1996, s. 334) hafif ve nim hafif usullerine kısaca şöyle değinmiştir: “nim hafif (16 beats < new hafif in 32 beats < old hafif in 16 beats)”

30- İslam Ansiklopedisi'nde (TDV, 1997) hafif maddesinin açıklaması İsmail Hakkı Özkan tarafından Ezgi, Yekta ve Heper atıflarıyla aşağıdaki gibi derlenmiştir: Hafif: Türk musikisinde bir usul. XV. veya XVI. yüzyılda oluşturulduğu tahmin edilen otuz iki zamanlı bir usuldür. Sekiz adet dört zamanın, yani değişik formda sekiz adet sofyan usulünün

birleşmesinden meydana gelmiştir. 32/8'lik birinci, 32/4'lük ikinci ve 32/2'lik üçüncü mertebeleri kullanılmıştır. Bazı karların içinde kullanılan 32/8'lik birinci mertebesine 'murassa hafif', 32/2'lik mertebesine 'ağır hafif' adı verilmiştir. Hafif usulü eskiden darbları daha sade olarak vurulurdu. Bu ilk yapı, zaman içinde bazı vuruşların velvelendirilmesiyle değişikliğe uğramıştır. Hafif usulünün şematik gösterilişi şekil 38'deki gibidir.

Şekil 38: Hafif usulünün şematik gösterimi

31- İsmail Hakkı Özkan'ın Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri, Kudüm Velveleri kitabında (ÖZKAN, 1998, s. 647/672-674); hafif ve nim hafif usulleri şöyle anlatılmıştır: Nim hafif usulü: Yarım hafif demektir. Gerçekten 32 zamanlı hafif usulünün yarısıdır. 16 zamanlıdır. Dört tane 4 zamandan veya başka bir deyişle 4 Sofyan'dan yapılmıştır (4+4+4+4=16). Her 4 zamandan sonra noktalı, 16 zaman sonundaysa düz ve kalın bir ölçü çizgisi çekmek gereklidir. 1. darb kuvvetli, 2. zayıf, 3. kuvvetli, 4. kuvvetli, 5. zayıf, 6. kuvvetli, 7. kuvvetli, 8. zayıf, 9. yarı kuvvetli, 10. zayıf, 11-12. (ta-hek) kuvvetli, 13. yarı kuvvetli, 14. Zayıf, 15. zayıf, 16. zayıftır. Eskiler bu usulü aşağıdaki gibi (şekil 39'da) sade vururlardı.

Şekil 39: Özkan'da nim hafif usulünün eski sade vuruşları

Sonraları en sondaki 4 zaman velvelendirilmiştir. Bugün böyle (şekil 40'daki gibi) vurulmaktadır.

Şekil 40: Özkan'da nim hafif usulünün bugünkü velveleli vuruşları

Batı tarzı elle vuruluşu: Dört tane dört zamandan yapılmış olduğuna göre dört tane 4/4'lükle gösterilir ve vurulur. Kudümle vuruluşu: 8/8'lik dört tane velveleli Düyek vurulur. Hafif usulü: XV. veya XVI. asırda icat edilmiştir. 32 zamanlıdır. Sekiz tane 4 zamandan veya başka deyişle, sekiz tane değişik formda Sofyan'dan yapılmıştır (4+4+4+4+4+4+4+4=32). Usulü meydana getiren her 4 zamandan sonra noktalı ve 32 zaman sonunda düz kalın bir veya iki ölçü çizgisi çekilmelidir. 32/8'lik birinci mertebe, 32/4'lük ikinci mertebe ve 32/2'lik üçüncü mertebesi kullanılmışsa da en çok 32/4'lük ikinci mertebe ve bundan biraz daha az 32/2'lik üçüncü mertebeleri kullanılmıştır. Hafif usulü gidişi hareketli bir usuldür. 1. darb kuvvetli, 2. zayıf, 3. kuvvetli, 4. kuvvetli, 5. zayıf, 6. kuvvetli, 7. kuvvetli, 8. yarı kuvvetli, 9. zayıf, 10. kuvvetli, 11. zayıf, -12. kuvvetli, 13. kuvvetli, 14. yarı kuvvetli, 15. zayıf, 16. kuvvetli, 17. zayıf, 18. yarı kuvvetli, 19-20. zayıf, 21. kuvvetli, 22. yarı kuvvetli, 23-24. zayıf, 25. yarı kuvvetli, 26. kuvvetli, 27. yarı kuvvetli, 28. kuvvetli, 29. zayıf, 30. yarı kuvvetli, 31. zayıftır. Vuruşu: Hafif usulü eskiden darbları daha sade olarak vurulurdu. Sonradan bazı yerleri velvelendirilmiştir. Bugün de böyle velvelendirilmiş şekli vurulmaktadır. Şimdi

önce usulü eski, yani sade ve darbı olarak 32/4'lük mertebede yazalım. Eski tarz sade vuruşlarla (şekil 41'de) Hafif usulü:

Şekil 41: Özkan'da hafif usulünün eski sade vuruşları

Bu eski sade vuruşu sonradan altıncı 4 zamandan (Sofyan) sonra velvelelendirilmiştir ve bugün böyle kullanılmaktadır. 32/4 ikinci mertebe velvelelendirilmiş şekil (Hafif) (şekil 42):

Şekil 42: Özkan'da hafif usulünün bugünkü velveleli vuruşları

Batı tarzı tek elle vuruluşu: 32/4'lük ikinci mertebe için sekiz tane 4/4'lük vuruşu gereklidir. 32/2'lik üçüncü mertebe içinse (şekil 43) gerektiği kadar sebare 2/2'lik vurmak doğru olur.

Şekil 43: 32/2'lik üçüncü mertebe (Ağır Hafif)

Çünkü 32/2'lik mertebe Batı müziği bakımından sebare'dir (şekil 44).

Şekil 44: Hafif usulünün kudümle velveleli vuruluşu

Son olarak; şekil 45'teki vuruşlar gösterilerek "sekiz tane Düyek velvelesi vurulabilir" açıklaması yapılmıştır.

Şekil 45: Ağır Hafif Usulü

32- Süleyman Erguner, ney metodunda (ERGUNER, 2002, s. 71) hafif usulünü şekil 46'daki gibi göstermiştir.

Şekil 46: Erguner'de hafif usulü

33- Bülent Aksoy, Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki kitabının ikinci baskısında (AKSOY, 2003, s. 377) usuller tablosunda hafif usulünü şekil 47'deki gibi tablolandırmıştır.

Şekil 47: Aksoy'da hafif usulü

34- Cem Behar, Musikiden Müziğe kitabında (BEHAR, 2005 s. 157) hafif usulünü şekil 48'deki gibi göstermiştir.

¹⁴ Şemanın başına 32/4 yerine 28/4 yazılmıştır!

Düm	Tek, Tek
Düm	Tek, Tek
Te	Ke
Düm	Tek, Tek
Düm Te	Ke
Düm, Düm	Tek
Te	Ke
Düm	Tek
Te	Ke
Te	Ke

Şekil 48: Behar’da hafif usulü

Hafif Usulünde Bestelenmiş Eser Örnekleri

Bu bölümde, yazılı kaynaklarda bahsi geçen hafif usulündeki eser örneklerine değinilecektir. Örnekler, belirtilen ve bilgilerine ulaşılabilenler doğrultusunda kronolojik olarak listelenmiştir.

16. yüzyılda yaşamış Ali Ufki’ye göre; 8 pişrev, 1 nakş ve 1 murabba olarak bestekârları belirtilmemiş 10 eser¹⁵ hafif usulündedir. MSS’de sayfa numarasına, makamına ve kullanıldığı türlere göre usulü hafif olan eserlerin tablosu şekil 49’daki gibidir.

USUL	MSS NO	MAKAM	TÜR
Hafif	112	Neva	Pişrev
Hafif	128, 129-2	Uşşak	Pişrev
Hafif	139-1	Beyati*	Pişrev
Hafif	182	Acem	Pişrev
Hafif	211-2	Segah	Pişrev
Hafif	217	Rast	Pişrev
Hafif	245	Evç	Pişrev
Hafif	029-2	Hüseyni	Murabba
Hafif	314	Rast	Nakş

Şekil 49: MSS’de hafif usulündeki eser örnekleri

Hafız Post’ta Kar, Savt, Beste, Şarkı gibi formlar belirtilmektedir.

17. yüzyılda yaşamış Kantemiroğlu’nun notaya aldığı eserlerden hafif usulünde olanların sayısı 14 olarak verilmiş ancak 13 tanesi listelenmiştir. Şekil 50’de sıra/sayfa numarasına, makamına ve bestekârına göre hafif usulündeki eserlerin tablosu bulunmaktadır.

USUL	SIRA/SAYFA NO	MAKAM	BESTEKAR	AD
Hafif	94/186	Saba	Edimeli Ahmed	-
Hafif	114/220	Buselik Aşiranı	Çerçi Mustafa	-
Hafif	145/279	Eve	Zurnazen İbrahim	Küçük Hafif
Hafif	155/296	Kürdi	Solakzade	-
Hafif	156/297	Kürdi	-	-
Hafif	187/354	Acem	Tullab-ı ’Acem	Köhne
Hafif	203/385	Uşşak	Solakzade	-
Hafif	205/387	Neva	-	Küçük Hafif
Hafif	219/416	Zirefken	-	-
Hafif	224/425	Hüseyni	Hacı Kasım	Süleymanname
Hafif	225/427	Hüseyni	Edimeli Mehmed Çelebi	Rakkas
Hafif	232/440	Uşşak	Kanbusi Mehmed Çelebi	-
Hafif	288/535	Mahur	-	Küçük Tabakat

Şekil 50: Kantemiroğlu’nun hafif usulünde notaya aldığı eser örnekleri

Kazım Uz, hafif usulü için “ilahi ve bestelerde istimal [kullanmak] olunur” diye belirtmiştir.

¹⁵ 112, 128, 129-2, 139-1, 182, 211-2, 217, 245, 029-2, 314 (10 eserden 9’u listelenmiştir).

İ.B.K.T.M.B.T.C.T.M.U.M.'da “Bu usulle Karlar, İlahiler ve Peşrevler ölçülmüştür.” yazmaktadır.

20. yüzyılda yaşamış Yekta, Halim Ağa'nın Hicaz makamındaki Murabba'sını örnek vererek, “hafif usulünün hiçbir ‘canlı’ hali yoktur.” yorumunu yapmıştır.

Ezgi, nim hafif usulünde bugün eser olmadığını, hafif usulüyle birinci, ikinci ve üçüncü mertebelerde peşrev, kar ve besteler yapıldığını belirtmiştir. “Hafif birinci, ikinci ve üçüncü mertebelerde kullanılmıştır” şeklinde bir açıklama yaparak, 32/4'lük bestekârı belirtilmemiş bir Uşak Kar örneği vermiştir. “Kar, II. Beste, Peşrev, Tevşih ve İlahilerde çok kullanılmıştır. Bilhassa, II. Beste'lerin çoğu bu usuldedir” diye eklemiştir.

Heper, “Bu usul: klasik türde ‘Kar’ ve ‘Beste’ gibi eserlerde kullanılır.” demiştir.

Karadeniz, nim hafif usulü için “bu usulle bir kısım saz ve söz eserleri bestelenmiştir” hafif usulü için “bu usulle bir kısım dini eserler, peşrevler, besteler ve karlar bestelenmiştir” diye belirtmiştir. Şekil 51’de usulü hafif olan 21 eser sıra/sayfa numarasına ve bestekârlarına göre tablolandırılmıştır.

USUL	SIRA/SAYFA NO	ESER	BESTEKAR
Nim Hafif	55/266	Eviç Beste	Bilinmiyor (1)
Hafif	56/267	Bayatı İlahi	Zekai Dede (14a)
Hafif	72/294	Hüseyin Aşiran Beste	Zekai Dede Ef. (14b)
Hafif	79/308	Evicara Beste	Mehmed Ağa (10a)
Hafif	92/335	Bayatı Beste	Dede Ef. (9)
Hafif	102/354	Gülizar Beste	İsak (6)
Hafif	123/391	Buselik Beste	İtri (4a)
Hafif	163/451	Rast Haveran Peşrevi	Farabi (2)
Hafif	184/489	Suzidilara Beste	III. Sultan Selim (8)
Hafif	191/502	Pesendide Beste	Mehmed Ağa (10b)
Hafif	194/508	Tarz-ı Nevin Beste	Haşim Bey (12)
Hafif	204/521	Kuçek Beste	Hacı Faik Bey (13)
Hafif	206/523	Sipihir Beste	Tanburi Ali Ef. (15)
Hafif	216/535	Bayatı Araban Beste	Sadullah Ağa (7)
Hafif	219/540	Dügah Beste	İtri (4b)
Hafif	252/601	Hicaz Buselik Peşrev	İsmail Ağa (5)
Hafif	260/615	Hüseyin Buselik İlahi	Eyyubi Ali Rıza Ef. (16)
Hafif	261/616	Muhayyer Buselik Beste	Dellalzade (11)
Hafif	270/631	Vech-i Arazbar Beste	Ahmed Ağa (17)
Hafif	304/747	Rast Kar-ı Şevkname	Hoca Abdülkadir Meragi (3a)
Hafif	305/751	Uşak Kar	Hoca Abdülkadir Meragi (3b)

Şekil 51: Karadeniz’de hafif usulündeki eser örnekleri

Ungay, “İlahi, Peşrev ve Beste yapımlarında kullanılmıştır.” diyerek üç örnek vermiştir: 1- Leadri (sahibi meçhul) Dügah-ı Kadim (Tevşih) (Kıble-i Ehl-i safa oldu cenab-ı Mustafa) 2- Hüseyin Sadeddin Arel’in Nihavend Peşrevi 3- Hafız Post’un Hüseyin Bestesi (Çektim el ümmidi- vasl-ı yardan simdengeru)

Çakar’a göre, hafif usulünün 32/8’lik birinci, 32/4’lük ikinci ve 32/2’lik üçüncü mertebeleri Karlar, Besteler, Peşrevler ve İlahilerde kullanılmıştır.

İslam Ansiklopedisi’nde, “gidişi hareketli ve daha çok II. bestelerde kullanılan bu usulle ayrıca peşrev, kar, tevşih ve ilâhiler ölçülmüştür” bilgisi mevcuttur.

Son olarak, Özkan’ın belirttiğine göre, nim hafif usulü pişrev ve bestelerde kullanılmıştır. Hafif usulünün 32/2’lik üçüncü mertebesiyle birinci, 32/4’lük ikinci mertebesiyle ikinci besteler ölçülmüştür. 32/4’lüğe Hafif, 32/2’liğe Ağır Hafif denir. Pişrev, kar, beste, tevşih gibi formlarda kullanılmıştır. Hafif usulüyle ölçülen bestelerden mısra 1 usul, terennüm de 1 usuldür.

Böylelikle, 10. Yüzyıldan başlamak üzere hafif usulünde bestelendiği tespit edilen eser örnekleri listelenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, 34 yazılı kaynak taramasıyla sekizinci yüzyıldan günümüze hafif usulünün tarihsel süreçteki gelişimini eser örnekleriyle incelemenin neticesinde, kaynakların farklı ve ortak noktaları kronolojik bir sırayla derlenmiştir.

Sekizinci yüzyılda El Kındi; Hafif sakil (7/8), Hafif remel (3/4) ve Hafif hafif (5/8) olmak üzere sekiz usulden Hafif adı geçen üç usul vermiş, bunlardan Hafif hafif usulünden sadece Kındi'nin bahsettiği belirtilmiş ve hafif usulü neşeli, hareketli bir ritim olarak günün sonu olan nefsin sakin olduğu zaman dilimiyle eşleştirilmiştir. Ritmik modellerin tarifi verilmiş, ancak şekillendirme yapılmamıştır.

13. yüzyılda Safiyüddin; Hafifü's-sakil (16 zamanlı) ve Hafifü'r-remel (10 zamanlı) olmak üzere hafif adı geçen iki usul vermiş, ten-tenen'lerle dairelerini belirtmiştir.

15. yüzyılda Kırşehir; asıl vuruşları sakil ve hafif olarak ayırarak, dokuz çeşit hafif'ten sekiz çar darb-ı hafif olarak verir. Bir de 4- nısfu muhammesü'l-hafif ve 5- darb-ı sakilül'l-hafif'ten bahsederek, hafif usulünü (Safiyüddin gibi) ten-tenen'lerle 16 nakarat olarak dairelerle anlatır ancak daireler gösterilmemiştir.

Hızır Bin Abdullah; (Safiyüddin ve çağdaşı Kırşehir gibi) dayire-i hafif'i 16 nakarat olarak ten-tenen'lerle anlatır ve hafif adı geçen beş daire gösterir.

Ladikli Mehmed Çelebi; eskilerce çok kullanılan altı usulden Hafifü's-sakil ve Hafifü'r-remel olmak üzere (Safiyüddin gibi) iki usul adı vermiştir ancak vuruş veya daireleri gösterilmemiştir.

Gültekin Oransay (20. yüzyıl), Ladikli Mehmed Çelebi'yi incelerken, Hafifü's-sakil (16/8/4), Hafif remel (10), Hezec hafif (6), Hafif hezec (8), Hafif (16/32), daha sonra da Hafif'i ağır (32/2, 32/4) ve nim (32/2) olmak üzere ikiye ayırır, çar hafif (48), Türki hafif (12) ve remel olmak üzere hafif adı geçen sekiz usul saymıştır.

Maragalı Abdülkadir; 17 usul arasında hafif adı geçen iki usulden bahseder. Bunlar (Safiyüddin ve Ladikli Mehmed Çelebi'deki gibi) ten-tenen'lerle anlatılan hafifü's-sakıl (16) ve Hafifü'r-remel (10) usulleridir.

Fethullah Şirvani; hafif adı geçen dört usulden bahsederek ten-tenen'ler ve dairelerle anlatır. Bunlardan ikisi (Safiyüddin'deki gibi) Hafifü's-sakil (16) ve Hafifü'r-remel'le (10), (Oransay'ın da bahsettiği) el-Hafifü'l-hezec (8) ve (Safiyüddin, Kırşehir, Hızır Bin Abdullah ve Oransay'da da adı geçen) hafif (16) usulleridir. Diğer kaynaklardan farklı olarak, Hafifü'r-remel'in bazılarında altı vuruş olduğu söylenmiştir.

Ruhi Kalender (20. yüzyıl); 15. yüzyıla genel bir bakış açısı getirdiği çalışmasında, sebeb-i hafife, hafif-i sakil (16), hafif-i remel ve dairesini ten-tenen'lerle gösterdiği hafif (32) usulü olmak üzere hafif adı geçen dört usulden bahsetmiştir. Bunlardan hafif-i sakil (el Kındi ve Safiyüddin'deki gibi) ve yine hafif-i sakil, hafif-i remel ve hafif usulleriyse, Ladikli Mehmed Çelebi, Maragalı Abdülkadir, Fethullah Şirvani ve Gültekin Oransay'da bahsi geçtiği gibidir.

16. yüzyılda Seydi; hafif usulünü bir önceki yüzyıldan Kırşehir ve Hızır Bin Abdullah gibi anlatmış ve hafif adı geçen dört daireyi ten-tenen'lerle göstermiştir.

Ali Ufki'de; 16 usulden hafif usulü (Oransay ve Kalender'in tespitleri gibi) 32 zamanlı olarak tespit edilmiş, daire veya vuruş gösterilmemiş ancak ilk defa eser örnekleri verilmiştir.

Hafız Post'un (17. yüzyıl) eseri; Güfte Mecmuası olduğundan yalnızca hafif usulünde Kar, Savt, Beste ve Şarkı gibi çeşitli formlar olduğu ilk kez tespit edilmiştir.

Kantemiroğlu'nda; 24 usulden hafif usulü (daha önce Safiyüddin, Kırşehir, Hızır Bin Abdullah, Maragalı Abdülkadir, Fethullah Şirvani, Oransay ve Kalender'deki gibi) 16 zamanlı olarak gösterilmiş ancak daire ve vuruşları belirtilmemiş, (Ali Ufki'deki gibi) eser örnekleri verilmiştir.

18. yüzyılda Nasır Abdülbaki Dede; 21 usulden hafif usulünü birinci derece (hafif-i evvel) ve ikinci derece (hafif-i sani) olarak göstermiş ve 32 vuruşlu hafif usulünün vuruşları ilk kez düm-tek'lerle¹⁶ gösterilmiştir.

¹⁶ Bundan sonraki tüm yazılı kaynaklarda düm-tek'ler kullanılmıştır.

Haşim Bey Mecmuası'nda; hafif adı geçen usulleri gösteren iki daire düm-tek'lerle gösterilmiştir.

Popescu-Judet; 18. yüzyıla genel bir bakış açısı getirdiği çalışmasında, nim hafif (Oransay'da da görülen) ve hafif usullerini düm-tek'lerle göstermiştir.

19. yüzyılda Kazım Uz; hafif, hafif-i evvel ve hafif-i sani, bu son ikisi daha önce Abdülbaki Nasır Dede'de de görülmüştür, olmak üzere hafif adı geçen üç usulden bahsetmiş, (daha önce Ali Ufki'de de görülen) 32 vuruşlu hafif usulünün vuruşlarını düm-tek'lerle göstermiştir.

20. yüzyılda; Ahmed Avni Konuk Hanende'de, daha önce Hafız Post'ta tespit edildiği gibi, hafif usulünün geçtiği fasılların olduğu bilinmektedir.

Tanburi Cemil Bey; hafif usulünün vuruşlarını düm-tek'lerle göstermiştir.

İstanbul Belediye Konservatuarı Türk Musikisi Bölümü Talebe Cemiyeti'nde; hafif usulüne (Ali Ufki ve Kazım Uz'daki gibi) 32 zamanlı denmiş, üç mertebesiyle anlatılarak (Hafız Post gibi) Karlar, İlahiler ve Peşrevler ölçüldüğü belirtilmiştir.

Rauf Yekta Bey; hafif usulünü 32 zamanlı olarak düm-tek'lerle göstermiş ve bir eser örneği vermiştir (Ali Ufki ve Kantemir'deki gibi). Ancak El Kındı'nın "neşeli ve hareketli" yorumunun tersine "hiçbir canlı hali yoktur" yorumunda bulunmuştur.

Suphi Ezgi; hafif ve (Popescu ve Oransay'ın da bahsettiği) nim hafif usullerinden bahsetmiş, 32 zamanlı vuruşlarını düm-tek'lerle nota üzerinde göstermiştir. Hafif usulünün iki şekil vuruşuyla bir ilk olarak yanlış ve bozuk örneğini de vermiş, nim hafif usulünde eser olmadığını belirterek hafif usulünde bir eser örneği vermiştir. Mertebeleriyle beraber bu usulde (İ.B.K. gibi) peşrev, (Hafız Post gibi) kar ve besteler yapıldığını belirtmiştir.

Yılmaz Öztuna; hafif usulünü 32 zamanlı olarak ve düm-tek'lerle nota üzerinde göstermiştir. (Kalender gibi) Hafif-i remel, Hafif-i Sakıyl, (Nasır Abdülbaki Dede ve Kazım Uz gibi) Hafif-i Evvel, (Uz gibi) Hafif-i sani, Hafif-i Türkî ve Hafifü'l Hezec gibi hafif adı geçen altı usulden bahsetmiştir. (Hafız Post gibi) Kar, (Suphi Ezgi gibi) Beste, Tevşih'le (İ.B.K. gibi) Peşrev ve İlahilerde çok kullanıldığına değinmiştir. İlk kez Sofyan'larla açıkladığı usul için "oynak ve akıcıdır" yorumunu getirmiştir.

Sadeddin Heper; hafif usulünü "32 zamanlı, 31 vuruşludur" diye açıklamış, ilk defa velveleli şekliyle göstererek, (Hafız Post ve Ezgi gibi) kar ve beste gibi eserlerde kullanıldığına değinmiştir.

M. Ekrem Karadeniz; 78 usulden hafif (ilk kez 64/4'lük yürük haliyle) ve (Popescu ve Oransay'ın bahsettiği) nim hafif usullerini düm-tek'lerle nota üzerinde göstermiş ve (Öztuna gibi) kuvvetli ve hafif zamanları da belirterek, ilk kez bir kısım dini eserlerle (İ.B.K. gibi) peşrevler, (Hafız Post ve Ezgi gibi) beste ve karlar bestelendiğini eklemiştir.

M. Hurşid Ungay; hafif usulünü 32 zamanlı olarak düm-tek'lerle nota üzerinde göstererek, (Heper gibi) velvelelerini de ayrıca belirtmiştir. (Karadeniz gibi) İlahi, (İ.B.K. gibi) peşrev ve (Hafız Post ve Ezgi gibi) beste yapımlarında kullanıldığını da ekleyerek, bir de eser örneği vermiştir.

Bülent Aksoy; hafif usulünü (Oransay gibi) 16 tane 2/4'lük diyerek, (Popescu gibi) düm-tek'lerle göstermiştir.

Şeref Çakar; 31 usulden hafif usulünü (Heper gibi) 32 zamanlı ve 31 vuruşlu olarak anlatmış ve düm-tek'lerle nota üzerinde göstermiştir. (Hafız Post ve Ezgi gibi) Kar, (Karadeniz gibi) ilahi, (İ.B.K. gibi) peşrev ve (Hafız Post ve Ezgi gibi) bestelerde mertebeleriyle kullanıldığını belirtmiştir. Usul vuruşları (Heper ve Ungay gibi) velveleleriyle beraber, düm-tek'lerle nota üzerinde gösterilmiş, (Öztuna ve Karadeniz gibi) kuvvetli ve zayıf zamanları da belirtilmiştir.

Walter Feldman; hafif (32) ve (Ezgi, Karadeniz, Popescu ve Oransay'ın bahsettiği) nim hafif (16) usullerine kısaca değinmiştir.

İslam Ansiklopedisi'nde; (Öztuna gibi) sofyan'larla açıklanan 32 zamanlı hafif usulünün 15. veya 16. yüzyılda oluşturulduğu tahmin edilmektedir ki bu çalışmada 15. yüzyıl olduğu tespit edilmiştir.

Günümüze gelindiğinde İsmail Hakkı Özkan; (Öztuna gibi ve Ezgi, Yekta ve Heper'den derlediği İslam Ansiklopedisi'ndeki hafif usulü maddesindeki gibi) sofyan'larla açıkladığı (Ezgi, Karadeniz, Popescu, Oransay ve Feldman'da görülen) nim hafif (16) ve hafif (32) usullerini kuvvetli ve zayıf vuruşlarını açıklayarak, düm-tek'lerle nota üzerinde ve velvelleriyle göstermiştir. Yine (İslam Ansiklopedisi'ndeki gibi) 15. veya 16. yüzyılda icat edildiği tahmin edilmiştir. (Hafız Post, Ezgi ve Çakar gibi) Kar, (Karadeniz ve Çakar gibi) ilahi, (İ.B.K. ve Çakar gibi) peşrev, (Hafız Post ve Çakar gibi) bestelerle (Çakar ve Öztuna gibi) tevşih gibi formlarda kullanıldığı belirtilmiştir. Yekta'nın tersine, El Kindi gibi hareketli bir usul olduğu eklenmiştir.

Süleyman Erguner; hafif usulünü düm-tek'lerle nota üzerinde göstermiştir.

Bülent Aksoy; hafif usulünü (Popescu gibi) düm-tek'lerle bu kez nota üzerinde (Yekta gibi) göstermiştir.

Son olarak Cem Behar; hafif usulünü (Popescu ve Aksoy gibi) düm-tek'leriyle göstermiştir.

Sonuç olarak; incelenen 34 yazılı kaynaktan 8, 13 ve 19. yüzyıllardan 1'er, 16 ve 17. yüzyıllardan 2'şer, 18. yüzyıldan 3, 21. yüzyıldan 4, 15. yüzyıldan 7 ve 20. yüzyıldan 13 kaynak listelenmiştir. Dolayısıyla en çok 20 ve 15. yüzyıllardan, en az 8, 13. ve 19. yüzyıllardan kaynağa ulaşılabilmiştir.

Hafif usulü üzerinden görülmüştür ki usuller; 18. yüzyıla kadar dairelerle, önce ten-tenen sonra düm-tek'lerle gösterilmiş, 19. yüzyıldan itibaren daireler yerini nota üzerinde ve düm-tek'lerle gösterime bırakmış ve 20. yüzyıldan itibaren velvelleriyle de gösterilmeye başlanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren hangi formlarda eserler bestelendiğine dair bilgilerle, eser örnekleriye 10. yüzyıldan itibaren verilmeye başlanmıştır.

REFERENCES

- AKDOĞAN, B. (1996). Fethullah Şirvani ve 'mecelletun Fi'l-Musika' adlı eserinin XV. Yüzyıl Türk Musikisi Nazariyatındaki Yeri. Ankara: A.Ü.S.B.E. Doktora Tezi.
- AKSOY, B. (1994/2003). Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- ARISOY, M. (1988). Seydi'nin El-Matla Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma. 77-83. İstanbul: M.S.Ü. S.B.E. Yüksek Lisans Tezi.
- BARDAKÇI, M. (1986). Maragalı Abdülkadir. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- BEHAR, C. (2005). Musikiden Müziğe. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bey, H. (1280). Haşim Bey Mecmuası. İstanbul.
- Cemiyeti, İ. B. Türk Musikisi Usulleri ve Makam Seyirleri.
- CEVHER, H. (2003). Ali Ufki Haza Mecmua-i Saz ü Söz (Çeviriyazım-İnceleme). İzmir. yy.
- ——. (1993). Tanburi Cemil Bey Rehber-i Musiki (Çeviriyazım ve Yorum). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- ÇAKAR, Ş. (1996). Türk Musikisinde Usul. İstanbul: M. E. B.
- ÇELİK, B. B. (2001). Hızır Bin Abdullah'ın Kitabü'l Edvar'ında Makamlar. İstanbul: M.S.Ü. S.B.E. Doktora Tezi.
- DOĞRUSÖZ, N. (1993). Hafız Post Güfte Mecmuası. İstanbul: İ.T.Ü. S.B.E. Yüksek Lisans Tezi.
- ERGUNER, S. (2002). Ney "metod". İstanbul: Erguner Müzik.
- EZGİ, S. (1935). Nazari ve Ameli Türk Musikisi (Vol. II). İstanbul: Kaatçılık ve Matbaacılık A.Ş.
- ——. (1953). Nazari ve Ameli Türk Musikisi (Vol. V). İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.
- FELDMAN, W. (1996). Music of the Ottoman Court.
- HEPER, S. (1978, Eylül). Türk Musikisinde Usuller (4). Musiki Mecmuası No. 347 , pp. 13-14.
- JUDETZ, E. P., & SIRLI, A. A. (2000). Sources of 18th Century Music. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- KALENDER, R. (1982). XV. Yüzyılda Musiki Kuramı. 112, 152. Ankara: A.Ü.İ.F. Doktora Tezi.
- KARADENİZ, M. E. (1980?). Türk Musikisinin Nazariye ve Esasları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ORANSAY, G. (1990). Belleten. İzmir: Türk Küğ Araştırmaları.
- ÖZKAN, İ. H. (1998). Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri - Kudüm Velveleleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖZTUNA, Y. (1970). Türk Musikisi Ansiklopedisi (Vol. I). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SEZİKLİ, U. (2000). Kırşehirli Nizameddin İbn Yusuf'un Risale-i Musiki Adlı Eseri. İstanbul: M.S.Ü. S.B.E. Yüksek Lisans Tezi.
- TURA, Y. (2001). Kantemiroğlu Kitabı İlmi-l-Musiki ala vechi'l-Hurufat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ——. (1997). Nasır Abdülbaki Dede İnceleme ve Gerçeği Araştırma (Tedkik ü Tahkik). İstanbul: Tura Yayıncılık.

- TURABİ, A. H. (1996). el-Kındî'nin Musiki Risaleleri. İstanbul: M.S.Ü.S.B.E. Yüksek Lisans Tezi.
- ULUDEMİR, M. (1985, Mart, Eylül ve Aralık). Mecmua-i Saz ü Söz'de Usuller (1), (2) ve (3). Musiki Mecmuası , 408, 410 ve 411.
- UNGAY, M. H. (1981). Türk Musikisinde Usuller ve Kudüm (Vol. 1). İstanbul: Türk Musikisi Vakfı Yayınları.
- UYGUN, M. N. (1999). Safiyyüddin Abdülmü'min Urmevi ve Kitabü'l-Edvarı. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- UZ, K. (1964). Musiki İstılahatı. Ankara: Küğ Yayını (yenibasım).
- Vakfı, T. D. (1997). İslam Ansiklopedisi (Cilt 15). İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- YEKTA, R. (1986). Türk Musikisi. İstanbul: Pan Yayıncılık.